

„...különben nem tudtuk volna filmre venni azokat”

A filmrendező Müller Péter (Sziámi) és az *Ex-kódex* (1983)

„A film valamennyi eseménye megtörtént / különben nem tudtuk volna filmre venni azokat” – közli a nézővel egy felirat az *Ex-kódex* elején. Természetesen nem dokumentumfilm következik, hanem a játékfilmnek is a legjátékosabb, a szabályokra fittyet hányó fajtája. Írásomban bemutatom a hetvenedik születésnapját nemrég ünneplő Müller Péter Sziámi útját a filmhez, három filmjét, és utalok útjára a filmtől.

Filmtörténeti háttér, dióhéjban

A múlt század második felében, a forradalomtól a rendszerváltozásig a magyar filmgyártásban (igen kevés kivétellel) csak a Balázs Béla Stúdióban készültek kísérleti filmek. A 60-as évek szurreális-avantgárd rövidfilmjei után a 70-es évek kísérletei átvezettek a 80-as évek neoavantgárd BBS-játékfilmjeihez, amelyeket gyakran az új érzékenység filmjeinek is neveznek. Müller Péter: *Ex-kódex* (1983), Szirtes András: *A pronuma bolyok története* (1983) és *Lenz* (1986), Wahorn András: *Jégkrémbalet* (1984). Megemlíthetném még előzményként és párhuzamos jelenségként Bódy Gábor filmjeit, egy-két korai Tarr Béla-filmet, valamint Xantus Jánost. Xantus a főiskolai vizsgafilm és balázsbelás rövidfilmek – *És így s eképp tovább* (1978), *Diorissimo* (1979), *Női kezekben* (1981) – után megalkotta az új érzékenység átütő sikerű „filmgyári” játékfilmjét, az *Eszkimó asszony fázik* (1983) címűt, amelyet azonban a kritika egy része már az irányzat felhívulását bíralt.

Milyen *Ex*, milyen *kódex*?

Az *Ex-kódex* elkészülte után (hagyományos mozibemutató nem volt, erre még visszatérek) megosztotta a kritikusokat. A legértőbb, elemző kritikát Tábor Ádám írta, költő és esszéíró, a magyar neoavantgárd krónikása. Tőle idézem a film tartalmát: „Mi is a történet röviden? A zseniális ifjú Rubik testvérpár (világhírű apjuk saját magát

alakítja a filmben) felfedez egy »fényszérumot«; ezzel beoltanak egy véletlenül (?) útjukba került, amnéziás sokkot szenvedett, Péter nevezetű halászbembert [akit a neoavantgárd szcéna ikonikus alakja, Dixi (Gemes János) alakít], aki ennek nyomán egyszeriben megvilágosodik. Bölcs gondolatok és példázatok közlésén, illetve mutáns képességeit csillogtató mutatóványain, varázslatain túl »éles fényben idéződik fel benne az emberiség kollektív emlékezete« is. Egy középkori arab csillagász és optikus, al-Heiszam *A fényről és annak titkairól* című kódexének tanulmányozása kapcsán mágikusan ráébreszti aszaszin voltokra (aszaszin: középkori arab szekta neve) egyben pedig azonosítja annak az arab maffiának a tagjait, amelyik mindenáron meg akarja kaparintani a kérdéses kódexet – feltehetőleg egy ős-lézerfegyver abban foglalt állítólagos leírása miatt. Közben teherbe ejti Frankensteinjét, a Bárdos Deák Ágnes által kiválóan alakított biokémikus lányt, akit az aszaszinok végül meggyilkolnak (a várhatóan rendkívüli képességeket öröklő gyermek születését megakadályozandó), akárcsak Péter egyik tanítványát. A kódexet végül a csónakjához-családjához visszavitt főhős a befejezésben a Rubik fiúnak ajándékozza.”¹

Nem volt teljesen érthető? Nem csodálkozom. Kanyargós történet, nehéz lenne komolyan venni. Az *Ex-kódex* rendezője sem veszi komolyan, hiszen majdnem a teljes filmet áthatja az irónia, a lebegés a képzelet és a valóság között. Vagy mégis komolyan veszi? Szemben például a *Jégkrémbalet*-tel, amely leginkább a Bizottság együttes koncertfilmje, és csak nyomokban tartalmaz filmcselekményt, az *Ex-kódex* filmmeséje végig (minimális döcönökkel) leköti a nézőt. Az önmagát játszó Rubik Ernő két zseniális „gyermek” (Bárdos Deák Ágnes és Kistamas László) egy (poszt?)modern népmese értelmében drámaiak: feltalálnak egy csodaszert, és megváltanák a világot, de beleütköznek a gonosz erőibe. Mindezt úgy, hogy közben a rendező egyszerre látja (és látattja) vállalkozásukat iróniával és véres komolysággal. Véres komolyság? Igen, a film végén az irónia fénye elhalványul, a gonoszok,

¹ TÁBOR Ádám: *Egy fény-érzékeny film = Filmvilág*, 1985, 5. sz. http://filmvilag.hu/xereses_frame.php?cikk_id=6113

nevükhöz híven (aszaszinként) gyilkolnak, a világ megváltása elmarad. Péter, a halász visszatér feleségéhez és közös gyermekükhöz, akinek tenyerében felragyog egy égi jel – az egyetlen fény az elsötétült jövőben.

Hogyan fogadta a kritika az *Ex-kódexet*? Mivel a filmet alig és csak megkésve forgalmazták, kiesett a napilaphetilir-folyóirat kritikai rutinból. Az alábbi részleteket olykor sok év választja el egymástól.

Varga Balázs (jócskán utólagos) évvösszefoglalója például végig a társfilmekkel egy kalap alatt méltatta: „*A kutya éji dala* után másfél-két éven belül elkészült az *Ex-kódex*, *A pronuma bolyok története*, az *Eszkimó asszony fázik*, a *Jégkrémbalet* és az *Őszi almanach* – a szakmát, a politikát és a filmkritikát egyaránt zavarba hozó filmek. Nem feltétlenül ellenszenv fogadta őket, inkább értetlenség. Ezek a filmek figyelmen kívül hagyták a magyar film politikai reflexeit, teljesen más beszédmódot és világlátást reprezentáltak. Párhuzamos, alternatív világokat teremtettek, illetve mutattak meg. Személyes, szerzői, a végletekig egyéni univerzumok voltak. Kicsit furcsa és nehezen kiismerhető, ámde rendkívül izgató alakokkal, extrém történetekkel és misztikus motívumokkal benépesített színterek. [...] Xantus János, Müller Péter Iván, Wahorn András és Szirtes András filmjei szívesebben nyúltak a zene, a színház, a képzőművészet eszköztárához, mint a hagyományos filmes klisékhez. Izgalmasság és csábítóvá akarták tenni a filmeket, érdekessé a hősokeket, szokatlanná és kiszámíthatatlanná a történeteket. Szívesen használtak kommersz sémákat (az *Eszkimó asszony fázik* szerelmiháromszög-története, az *Ex-kódex* misztikus szektája, bérgyilkosai), jóllehet sajátosan feldíszítve és kicsavarva adták elő őket. Izgalom, excentrikusság, érzékiség, zene – mind-mind lehetséges populáris komponensek... Nem hamis és valódi állnak szemben egymással ezekben a filmekben, hanem különös és különleges élmények, alakok, motívumok és történetek keverednek. Természetes világitás helyett neonok, valószerű fények és színek helyett hiperrealista árnyalatok és kombinációk. Mindent szabad, az összeillesztés furcsasága és eredetisége a legfontosabb. Wahornék blódlíjei, *A pronuma bolyok* álzagyva filozofálása, az *Ex-kódex* misztikus kultúrtörténeti eszmefuttatásai kedves, játékos gesztussal mutatnak fityiszt a szabályozott összefüggések világának.”²

A legkevésbé Báron Györgynek tetszett a film: „Kétségtelen: az experimentális film modora, külsőségei ugyanolyan könnyen imitálhatók, mint a hagyományos művészfilmé; itt talán még nehezebb tetten érni a csalást,

a technikai trükkök és homályos bölcselkedések ködfüggönye mögé rejtett semmitmondást. [...] E típus eddigi legcsüggesztőbb dokumentuma Müller Péter Iván *Ex-kódexe*. A filmet finnyás széplelkűség és sznobéria lengi be. Van itt minden, amitől a mű divatosnak és mélynek látszhat: utalások a számkabalisztikára, a keleti misztikára, Rubik Ernő és Péter, a halász. Az egész világkultúra, zanzásítva, könnyed hírlapi riport színvonalán. A rendezőnek, akármire nyúl is, banalitások jutnak az eszébe; filmjében még a Bölcs és Tanítvány szellemi párbajáról szóló példázat is kabarészínházi humortalansággá alacsonyodik. A képek, beállítások – akár egy tévéreklámé; annak ellenére, hogy Müller előszeretettel úsztatja át őket sejtelmes kékbe vagy vörösbe. Szomorú körtünet: egy olyan helyzetben, amikor az experimentális törekvések jószerivel visszhangtalanok, a perifériára szorítottak, szinte törvényszerű, hogy egy ilyen minden ízében mache mű előbukkanjon, olcsó és fájdalommentes experimentális kalandot kínálva az erre kiéhezetteknek.”³

Koltai Ágnes az *Új Tükör* kritikusa máshogy látta: „...a hivatalos filmgyártás »előszobájában«, csekély pénzből, üdítően friss, formagazdag mű született.

Az *Ex-kódex* nemcsak jellegzetes avantgarde film, formai kísérletekkel, új narrációval, hanem szellemes, olykor azonban túlhajtott játék, egy új mítosz megteremtésére. Fejezetek a Kis Magyar Fénytanból – olvashatjuk a film alcímét, s az első és utolsó fejezet bölcsességeivel (»a Zen tanítása értelmében a váratlan ütés megvilágítja a tanítvány elméjét. Állítólag a könnygáznak is van ilyen hatása«, vagy: »a fény is lassabban terjed a halálnál«) meg is ismertet az *Ex-kódex*. A fény az az őselem, amelyből egy új világ születhet, s a film lényegében visszafelé írt történelem, utazás egyre hátrább a múltba, a fény kutatóinak s csodás képességeinek felfedezésére. Az *Ex-kódex* szürreális-groteszk világában ott van a jelen, legendákra éhes korunk, még ha a hallucinációk vörös ködéből nem könnyű is kihámozni. Az *Ex-kódexszel* nemcsak a rendező, Müller Péter Iván, hanem egy ígéretes operatőr, Dávid Zoltán is bemutatkozik.”⁴

A *Filmkultúra* folyóiratban Erdélyi Z. Ágnes ezt írta: „Az értelemben vetett hit megrendüléséről tudósít [...] Müller Péter *Ex-kódexe* is. Ez a film állandóan az ironia és a tudományos komolyság határán jár. Olykor az ironiában jelenik meg a komolyság, és a tudomány válik nevetségesé. Olykor a tudás felhasználhatósága is megkérdőjeleződik. [...] Az *Ex-kódex* hősei mindvégig a megvilágosodást keresik. Kísérletük kudarcba fullad. A fény törvényeit

Müller Péter
„Sziámi”,
1983
© fortépan,
adományozó:
Várkonyi Péter

² VARGA Balázs: *Látomás és indulat = Beszélő*, 1999, 4. sz., 99–101., 100–101.

³ BÁRON György: *Kor-körképek. Jegyzetek a Balázs Béla Stúdió új filmjeiről = Filmvilág*, 1985, 5. sz.

https://filmvilag.hu/xista_frame.php?&ev=1992&szam=07&cikk_id=6112

⁴ KOLTAI Ágnes: *Ex-kódex = Új Tükör*, 1985, 4. sz., 3.

vizsgáló becses kódex nem fejt meg az értelem törvényeit. A megvilágosodásra kiszemelt férfiú, Péter, a halász visszatér a családjához.

[...] A távoli népek meséit idéző hősök azonban itt élnek közöttünk, történetük úgyszólván napjaink valóságában – azaz valóságossá stilizált világában – játszódik. Az aszaszinok jellegzetes egyetemi előadóteremben hallgatják végig tudományosan megalapozott történetüket, a halász taxival utazik vissza övéihez a folyópartra. A valóságos és stilizált elemek állandó keveredése különös atmoszférájú jeleneteket teremt, s Müller láthatóan elsősorban az atmoszférateremtésre törekszik. Ezekben a jelenetekben létrejön az a feszültség is, amely a film egészéből valahogy hiányzik. [...] Az *Ex-kódex* hűvös személytelensége, fanyar távolságtartása mindattól, amit élénk tár, megnehezíti a gondolatokkal való azonosulást.⁵

Tábor Ádám – korábban már részben idézett elemzéséből végül egy hosszabb részlet: „Első ránézésre tehát egy okkult elemekkel operáló science-fictionbe oltott krimi látunk, és a rendező javára szól, hogy – a művészfilmek túlnyomó többségével ellentétben – a film körülbelül két-

harmad részében fenn is tudja tartani azt a legelemibb feszültséget, amiért valójában mindig moziba megyünk: a »ki győz? elkapják-e? ki hal meg? mi lesz a vége?« kíváncsiságot. Természetesen csakis annak a szűkebb közönségrétegnek lesz tényleg izgalmas horror az *Ex-kódex*, amelyik érzékeny a sztoriba belerejtett és – amolyan godardi-posztmodern módon – a cselekmény kulcspontjait szintetikus, »kívülről« összekötő szürreális-ironikus »burleszk«-rétegre, illetve filozofikus-metafizikus téridő-utazásokra (»fény-misztikai« szövegbetétekre, megfilmésített zen-példázatra, a történet áttételes jelentéseire). [...]

Az éjszakai-kriminális, lunáris-érzékeny és szoláris-misztikus szintek sokrétű, szerves, bár nem mindig eléggé kidolgozott kapcsolatban vannak egymással. A három sík egybefogását szolgálja az egész történetet intonáló és »gondolataikkal behálózó«, a kulcsjeleneteket (Péter és a Rubik testvérek első találkozását, illetve a terhes nő meggyilkolását) verbálisan is kommentáló, két bölcs csecsemő felléptetése is. A napfényes ártatlanságot sugalló enniváló képük és gyilkosságról szóló, megfontolt szavaik közötti szürreális hasadásban az a nyugtalanító lehetőség

Ex-kódex,
a képen: Gémes
János (Dixi) és
Víg Mihály,
rendező:
Müller Péter
„Sziámi”,
operatőr:
Dávid Zoltán,
1983, Balázs
Béla Stúdió

⁵ ERDÉLYI Z. Ágnes: *Játéktér csaták után. A Balázs Béla Stúdió filmjeiről = Filmkultúra*, 1984, 4. sz., 33–55., 53–54.

táru fel – és marad is nyitva mindvégig –, hogy az egész históriát valahol ők »irányítják gondolataikkal és más eszközökkel is« [...] De említhetjük a film legszuggesztívebb jelenetsorát, amikor az aszaszin sofőr autóbusszal elüti (éjszakai szint) az *Álompör* című számot fejhallgatóján kábultan hallgató, csukott szemmel andalgó, terhes biokémikus lányt (lunáris szint), miközben a »buddhacsecsemők« elégedetten konstatálják, hogy sikerült megmenteni a magzatot attól, hogy meg kelljen születnie. Ezt a végletes, spekulatív létpessimizmust azután csattanósan kontrázza meg a film nem sokkal ezután következő záró képsora: a látó halász és felesége kislányának tenyerén megvillan a »kiválasztottság napjele«: »az egyetlen korong a világon, aminek csak egy oldala van«” (szoláris szint).

Ha Buñuel anarcho-szürrealista rendező volt..., késői magyar tanítványai filmjére az »archista anarcho-szürrealista« megjelölés illik a legjobban. Van a filmnek egy anarchista, egy szürrealista és egy »archista«-tradicionalista-misztikus rétege – egészében pedig az »archista anarchizmus« paradox szemléletmódja hatja át.

Ez a totálisan paradox látásmód törvénytörően vezette el Müllert odáig, hogy végső elemzésben tulajdonképpen a filmről, mint olyanról készítsen filmet. Számos, erre vonatkozó nyílt és rejtett utalást találhatunk az *Ex-kódex*-ben: önreflexiós elemet (felirat: »A film minden eseménye megtörtént, különben nem tudtuk volna filmre venni!«); filmelméleti problémák szellemes exponálását (a rendkívül gyors felfogóképességű mutáns a filmvetítést kínzóan lassú lepozellápolozgatásnak érzi; a vásznon néhány lovakról készült állóképet látunk, figyelmeztető felirattal: FILMVETÍTÉS!!!) stb. De metafilm az *Ex-kódex* egy jóval mélyebb szinten is: hiszen a fény, amelyről annyi szó esik benne, amelynek törvényeit rejti a titkos kódex, éppen a filmezés »alapanyaga«, archéja; a film(ezés) nem más, mint (mozgó)fényképezés: azaz képpalkotás a fénynek a fényérzékeny sötét anyagon való megkötésével – a mozivásznon pergő megannyi film pedig »sötétben villogó káprázat«; a megismerés és megjelenítés valódi igényével készült film pedig – mint az *Ex-kódex* is – »sötétben káprázó jelenés«”⁶

*

Ha az *Ex-kódex* hagyományos, filmgyári film lenne, a főszereplők után külön oldalon olvashatnánk valami ilyesmit: ...és Péter a halász szerepében – Dixi (Gémes János).

Sok évvel később Müller Péter, már Sziámiként így írt *A szókimondó Dixi* című napidalában:⁷

„...a mondat volt az élete
mit egyfolytában épített
csak oltott minket szüntelen
hogy oszlassa bennünk a tévhitet
lehetett volna nagy színész
s írónak ő lett volna Joyce
de soha nem írt le egy betűt se
s színésznek nem hívta őt a sors
Belmondo helyett elmondó lett
te annyit szóltál csak: szia!
s belőle máris dőlni kezdett
az ingyenes, kéretlen profécia...”

Ennek az ingyenes, kéretlen profécianak bőséges kibontakozási lehetőséget adott az *Ex-kódex*. A történet szerint Péter, a halász elveszti emlékezetét, és a kísérletező testvérpár tölti fel Péter tudatát, úgymond, az emberiség kincseivel. Innentől kezdve a szerep megérkezik Dixihez, aki szabadon improvizál a tág keretek között. Korát megelőző rappelés ez, zene nélkül, de a szabadvers elő-előbukkanó kemény ritmusával. Helyben születik, és megismételhetetlen. Komolyan vehetetlen, de költőiségében mégis megfontolandó. Így örökítette meg Müller Péter a minden skatulyából kilógó, a nemcsak a lábszagú szocializmusban, de a polgári világban is abszurd Dixit, a jelenséget.

Az *Ex-kódex* egyben a Kontroll Csoport és a sziámi-Sziámi tagjainak jutalomjátéka is, számos szerepben őket látjuk. Vig Mihály zenéje és a Kontroll–sziámi-Sziámi-dalok alkotják a film hangzó alapszövetét.

„Ó kastélyok, ó nyarak
Mely lélekben nincs salak

Ó kastélyok, ó nyarak

A sors varázsát ismerem
Azon ki nem fog senki sem

Üdv néki mindig, amikor
a gall kakas kukorékol

Több vágyam nem lesz sohasem
Átvállalta az életem

⁶ TÁBOR: *i. m.* (1985)

⁷ SZIÁMI: *A szókimondó Dixi*
https://m.zeneszoveg.hu/m_dalszoveg/118401/sziami/a-szoki-mondo-dixi-zeneszoveg.html

Test-lelkem fogja e varázs
Széthullott minden akarás

Milyen értelmet hord szavam?
Szavára meg, s elsuhan!

Ó kastélyok, ó nyarak!”⁸

Az *Ex-kódex* cselekménye gyorsvonati sebességgel halad, sőt szöke, viszont időnként fékez és elnyugszik – ilyenkor Víg Mihály és a Kontroll-zenék adnak lehetőséget az eltűnődésre.

Müller Péter Iván útja a filmhez...

Müller Péter azért kezdte el használni második nevét, az Ivánt is, mert édes-nevelőapja Müller Péter író és dramaturg. Péter Iván már gyerekkorában megfordult költői körökben, és értékelhető verseket írt. Kalandos útja a filmhez a rádió szerkesztő-riporteri, majd cirkusz- és varietérendezői képesítéseken át, az ELTE magyar–francia tanári diplomáját érintve vezetett a Színház- és Filmművészeti Főiskola film- és televíziórendezői diplomájához, harmincéves korában. Évfolyamtársai közül említsük meg Deák Krisztinát, Kerényi Mihályt, Moldova Ágneszt és Tarr Bélát. Főiskolai filmjei és tévéműsorai között találunk rockzenei, bürleszk-groteszk filmeket, de – talán meglepő módon – szociografikus riportokat is: *Kik azok a cigányok?*, *Ki oldja meg a cigánykérdést?* Ezek a videók, a kor rossz gyakorlata szerint, elvesztek. Megmaradt viszont színes vizsgafilmje, a *Mi jut eszedbe az énekesnőről?* (1982), amely stílusában megelőlegezi az *Ex-kódexet*, azonban még annak történelmi és misztikus dimenziója nélkül. Viszont ez a film is szerelmi vallomás akkori feleségéhez, Bárdos Deák Ágneshez, és az URH, a Kontroll zenéi világához.

A *Mi jut eszedbe az énekesnőről?* története a nagy szovjet-orosz neuropszichológus, Alekszandr Romanovics Luria egy esetéhez kapcsolódik.⁹ Páciense, aki „S.” néven híresült el, (röviden összefoglalva) mindenre emlékezett, és semmit nem tudott elfelejteni, kitörölni az emlékezetéből. „S.” végül mnemonistaként működött, azaz mutatóként produkálta képességeit – csakúgy, mint „Monsieur Étienne” (Székely B. Miklós), Müller Péter Iván vizsgafilmjének főszereplője. M. Étienne bal arca egyetlen, hatalmas forradás: évekkel ezelőtt barátnője (Lina – Bárdos Deák Ágnes) kénsavval leöntötte. Állítása szerint azért, hogy megvakítsa, és így a férfi attól kezdve csak az

ő arcára tud majd emlékezni. Bár M. Étienne megbocsát (nem vakult meg, csak a sebhely maradt), kapcsolatuk megszakadt, és a történet idején Lina egy amatőr rockzenekar énekesé. (Eltalálták: a zenekarban a Kontroll Csoport és az URH zenészei játszanak.) Étienne szeretné visszaszerezni Linát, és erre alkalom kínálkozik: az orfeumban, ahol dolgozik, az énekesnő elveszíti hangját, és Étienne rábeszéli az igazgatót, hogy léptesse fel Linát és zenekarát.

Étienne és Lina megkísérlik helyreállítani kapcsolatukat. Szeretkeznek, de Lina hideg marad: látni véli, ahogy a férfi agyában ezer és ezer nő képe villan fel, ő pedig nincs ott. Az esti fellépés mégis jól indul: Étienne professzionista tökélyvel produkálja magát, az orfeum közönsége lenyűgözve figyeli és hatalmas tapsal honorálja, ahol dátumok és telefonszámok tucatjait idézi fel – fejből. Lina és zenekara következnek. Lina „végzet asszonyának”, vampnak maszkírozza magát. „Halálos ez a szerelem, úgy kell ez, nagyon kell ez énnekem...” – éneklí a Kontroll Csoport dalát.¹⁰ Az orfeum közönsége azonban már ennyitől is elkezd elszivárogni. Lina második dala ezután maga a provokáció. Az 1956 után elhíresült honvág-dalt éneklí („Oly távol messze van hazám”), azonban lehetetlenül felgyorsítva, keserű gúnnyal, paródiaként. Le is tépi magáról a vamp-maszkot. Az est botrányba fullad. Utána Lina békésen, de határozottan búcsúzik Étienne-től: „Én nem vagyok énekesnő. Kísérleti állat vagyok.”

A *Mi jut eszedbe az énekesnőről?* tökéletesen szemlélteti a pártállami filmfőiskolai vizsgafilm kettősségét: egyfelől bemutatja, hogy a készítő elsajátította a mesterséget, tud több szálon cselekményt bonyolítani, jellemet ábrázolni, dialógust szerkeszteni, filmképet alkotni és montázst szerkeszteni, vágni. Másfelől viszont olyan költői tartalmakat közvetít, amelyek folyamatosan megkérdőjelezzik mindezeket a normákat, a szocialista realizmusról nem is beszélve. A neves és jóindulatú tanári kar szerencsére elfogadta a filmet.

Müller Péter Iván már főiskolásként sokat dolgozik a Magyar Televízióban, de – azon belül – különösen az Iskolatelevízióban. Itt készült a *Hogyan működik?* ismeretterjesztő sorozata Rubik Ernővel, majd a *Tudományos, Fantasztikus* című sorozat. Ezekben a szokatlan stílusú műsorokban dolgozik együtt Kistamás Lászlóval, aki az *Ex-kódex* másik „Rubik-gyereke” lesz, és az *Ex-kódex* motívumai között visszaköszönnek e műsorok emlékei.

Még az *Ex-kódex* és a *Mi jut eszedbe az énekesnőről?* előtt készült, de csak jóval később került képernyőre Müller Péter Iván dokumentarista játékfilm vállalkozása, a *Meg-*

⁸ Arthur Rimbaud versét Kardos László fordította, zene: Víg Mihály.

⁹ LURIA, Alekszandr Romanovics: *Válogatott tanulmányok*. Szerk. OSMANNÉ SÁGI Judit, ford. ERŐS Ferenc et al., Bp., Gondolat, 1975

¹⁰ *Halálos szerelem*. Zene: Hajnóczy Csaba, szöveg: Bárdos Deák Ágnes.

váltási kísérletek. (Rendezőjében máig sajnó emlék.) A Magyar Televízió és a Mafilm koprodukciójában 1981–82-ben készült, a borsodi cigányok között játszódó dokumentarista játékfilm címe *Van-e élet a Földön?* – lett volna. Szakértők: Choli Lakatos József, Lakatos Menyhért, Csalog Zsolt. Dramaturg: dr. Demszky Gábor. Operatőrök: Mihók Barna és Péntes István. Írta és rendezte: Müller Péter Iván.

A 16 milliméteres, fekete-fehér filmre forgatott történet fő szála egy borsodi cigánytelep jó szándékú felszámolását mutatja be: a putrik és lakógödrök helyett egy vállalkozóval úgynevezett „Cs” (csökkentett komfortfokozatú) házakat építtetnek. A vállalkozó azonban csak egy házat épít fel, a többit halogatja, a pénzt pedig elszikasztja, majd börtönbe kerül. A BBS dokumentarista játékfilm módszerei szerint a filmben nincs színész, a borsodi romákat borsodi romák alakítják-élik, sőt az életbeli csaló vállalkozó a filmben önmagát alakítja (!). Amikor a filmet levetítették a Magyar Televízióban, az egyik kritika írója – a szövegből nyilvánvalóan – dokumentumfilmként nézte a fikciót. Müller sikeresen veszi az ilyen filmek egyik nagy akadályát: filmjében a civil szereplők nemcsak a fő történet közéleti ütközetében sikeresek, hanem a magánéleti jelenetekben is.

A „balázsbelás” vagy a BBS-hez kötődő dokumentarista játékfilmek sorát a Dárday–Szalai alkotópáros 1975-ös *Jutalomutazása* nyitotta meg, és 1981-ben túl vagyunk

már Tarr Béla *Családi tűzfészekjén* (amelyben Müller Péter dolgozott is), elkészült már a *Cséplő Gyuri* (Schiffer Pál), a *Fagyöngyök* (Ember Judit) és a *Békeidő* (Vitézy László) is. A *Megváltási kísérletek* tehát viszonylag késői tagja a sorozatnak. Felvetődik a kérdés, hogy Müller Péter filmje történetében, stílusában mit ad hozzá az irányzat addigi eredményeihez? A fentebb röviden ismertetett alaptörténetben van egy mozzanat, ami kilóg a sorból, és talán nem tévedünk, ha ezt az elmaradó bemutatás (egyik?) okának véljük. A vállalkozó által megkárosított egyik roma a maga módján bosszút áll: az általa vezetett szíjpantókocsi illatos tartalmát széles sugárban ráfúvatja a vállalkozó saját (persze nem „Cs” kategóriás) családi házára. Nem emlékszem, hogy a pártállami Magyar Televízióban valaha is bemutattak volna egy olyan gesztust, amikor az alul lévő bosszút állnak a rendszerbeli megkárosítójukon.

De vannak a *Megváltási kísérletek*ben más, a dokumentarista játékfilm konvencióit felrúgó vagy legalábbis átértelmező mozzanatok is.

A film elején közeledni látunk egy derékig érő szakállú öregembert, kezében Jézus-képes szatyorral. Felirat közli a nézővel: „Az Úr elküldé Feri bácsit...” Feri bácsi közeledőben dalt dúdol: „...juhocskámat visszahozom én...” Mint küldetéses ember, prédikál a cigánytelepen, elmeséli megtérése történetét. Bűnös életet élt (részletezi), és már a kezében volt a borotva, hogy öngyilkos legyen, át akarta

Ex-kódex,
a képen: Gémes
János (Dixi) és
Víg Mihály,
rendező:
Müller Péter
„Sziámi”,
operatőr:
Dávid Zoltán,
1983, Balázs
Béla Stúdió

vágni a torkát, de az ég nem engedte, hogy megtegye. Megtért, és azóta nem vágja le szakállát. A cigányok nem térnek meg. Azonban a film végén Feri bácsi lesz az, aki az abortusz utáni életválságban a lányt kézen fogja, és elvezeti a hajléktalanszállóba – talán egy öngyilkosságot előzve meg ezzel.

Bemutat a film egy „rendes” cigányembert. Van munkahelye, házasságban él, „Cs” lakása készül. Azonban feleségével nem lehet gyerekük, ezért örökbefogadási engedélyért folyamodnak. Megjelenik náluk a gyámhatóság tisztviselője, aki kérdőívéből felteszi nekik az előírt kérdéseket. Hamar kiderül, hogy hiába „rendes” a cigánycsalád, sem ők, sem a rendszertől magától kapott „Cs” lakás nem felelnek meg az örökbefogadás hivatalos követelményeinek, nem fogadhatnak örökbe.

Egy fiatal riporter hatalmas világboldogító célokkal érkezik a helyszínre. „Felfedez” egy szépen éneklő roma lányt, „felvinné Pestre”, de közben berúg, szándékai és magnószalagjai szétzilálódnak. Részegen egy hatalmas tortát vesz a telepi gyerekeknek. Ez a torta az összes megváltási kísérlet jelképévé válik: a gyerekek megkóstolják, majd a szeleteket a fiatalember arcába, fejére kenik.

A történet a hajléktalanszállón fejeződik be, ahova Feri bácsi és az abortuszon átesett lány megérkeznek. Az egyik lakó, egy fiatalember éppen verset (erőteljes költői képek,

felzaklató tartalom) mondja el társának, aki közben egy kitömött macskát simogat.

Szürreális epizódok ezek, az egyébként dokumentumszerűen realista játékfilmben. Ha nézőként feltesszük magunknak a kérdést, hogy hogyan készíthet ugyanaz a fiatalember, Müller Péter Iván rövid egymásutánban olyan különböző filmeket, mint a *Megváltási kísérletek*, a *Mi jut eszedbe az énekesnőről?* és az *Ex-kódex*, talán ezekben az epizódokban rejlik a válasz. A *Megváltási kísérletek* ugyanúgy fellazítja a „balázsbélás” dokumentarista játékfilm – adigra már megszilárdult – konvencióit, mint az *Ex-kódex* a korabeli „Mafilmes” játékfilmekéit.

Nem csoda, hogy volt, aki dokumentumfilmnek nézte a *Megváltási kísérleteket*. Egyrészt, a film tartalma sok megtörtént (bár átformált) esetből állt össze. Másrészt, az alkotók el is játszanak ezzel: a film elején a stáb ül egy monitor elé, és betesznek egy kazettát (ez lesz a film), és a végén lejár a kazetta, kiveszik a videókészülekből.

Ez a film a pártállami Magyar Televízióban durva ellenállásba ütközött, megcsonkították, eredetileg háromórás hosszát felénél rövidebbre csökkentették, a kivágásokkal a történet is szaggatottá vált. A címe már korábban megváltozott: *Megváltási kísérletek* lett belőle. Évekig nem mutatták be, 1988-ban (!) lehetett rendezvényeken vetíteni. Televíziós bemutatását egy 1989-es adatunk szerint

Ex-kódex,
rendező:
Müller Péter
„Sziámi”,
operatőr:
Dávid Zoltán,
1983, Balázs
Béla Stúdió

Ex-kódex,
rendező:
Müller Péter
„Sziámi”,
operatőr:
Dávid Zoltán,
1983, Balázs
Béla Stúdió

tervezték, de aztán ez nem történt meg.¹¹ A televíziós bemutatóra végül a rendszerváltozás után, 1990. szeptember 6-án, csütörtökön került sor, a TV 1 csatornán, 21 óra 55-től. Nyolc évvel az elkészülte után.

...és Müller Péter Sziámi útja a filmtől

Amikor 1983 végén elkészült az *Ex-kódex*, a BBS-filmeknek kemény akadályokon át lehetett eljutni a közönséghez, mozikba vagy „a” Televízióba. A rendszer kultúrpolitikája a többlépcsős folyamatba úgy avatkozott be, hogy az nem volt betiltásnak nevezhető, de hatása mégis fékező volt. Készülhet-e fényhangos kópia egy filmből? Látszólag pénzügyi döntés. De ez még csak a 16 milliméteres kópia, művelődési házakban, falusi mozikban vetíthető. Készülhet-e 35 milliméteresre felnagyított kópia a városi mozik számára? Újabb költség, újabb akadály. Az *Ex-kódex* a Hunnia és a Társulás stúdiók segítségével volt befejezhető. Fényhangos kópia talán azért készülhetett, mert a filmet meghívták Salzburgba, ahol egy Sz. András nevű magyar vendégoktató magyar filmhetet szervezett. De a felnagyításra már nem került sor. A BBS erőfeszítéseinek hála, a budapesti Híradó moziban, amelyet akkor már átneveztek Horizontnak, be lehetett mutatni 16-os filme-

ket is, így ott az *Ex-kódexet* is játszották. De más mozikban nem. A Televízióban (ezt is) a rendszerváltás után mutatták be.

Talán meglepő, hogy az 1970-es évek végéig Müller Péter Ivánnak nem volt érdemi köze a hazai rockzenéhez. Ekkor kezdett dalszövegeket írni, majd énekelni is az URH-ban, majd a Kontroll Csoportban, amelyből azután a sziámi-Sziámi zenekar lett, a többi már rockzene-történelem. Közben (most már:) Müller Péter Sziámi egy ösztöndíj, majd egy végül sikertelen filmprojekt kapcsán éveket töltött Hollandiában.

Miért hagyott fel a filmezéssel? Nem csak a keserűség és a kudarcok miatt. Nem csak a beindult dalszövegíró és rockzenészpálya sikerei miatt. Valószínűleg életfilozófiája és életstratégiája is változott, de ezt nem feladatom itt elemezni.

A rendszerváltozás előtt egy kis zalai faluban, környékbeli zenészekkel szövetkezve hozott létre sikeres zenekart. A rendszerváltozás után egyike lett a Sziget Fesztivál három megalapítójának. Nemzetközi operafesztivált alapított Miskolcon. Se szeri, se száma kulturális kezdeményezéseinek, zenei munkáinak.

Mégis, engedtessek meg nekem, hogy én sajnáljam az el nem készült Müller Péter Sziámi-filmeket.

¹¹ 1989. október 10-e és november 10-e között a Televízióban bemutatásra kerülő irodalmi és drámai műsorok. 2-án este: CSALOG Zsolt – MÜLLER

P. Iván: Megváltási kísérletek – tévéfilm = Könyvvilág, 1989. október 1., 31.